

«А Евангелле прачытай са страхам і заміраннем...»

Сёлета спаўняецца 440 гадоў друкарні Мамонічаў, якая мела важнае грамадскае і культурнае значэнне ў жыцці Беларусі апошняй чвэрці XVI — першай чвэрці XVII стагоддзя.

Друкарня, якую арганізаваў Пётр Мсціславец на сродкі шляхціцаў Зарэцкіх, знаходзілася ў доме заможных віленскіх гараджан, братоў Лукі і Кузьмы Мамонічаў, а пазней — у доме іх спадчынніка Лявона, сына Кузьмы. Манапалізаваўшы выпуск і продаж кніг, друкарня, па сутнасці, выконвала функцыі «дзяржаўнага выдавецтва». Яе прадукцыя разыходзілася не толькі па Вялікім Княстве Літоўскім, але і сярод суседніх народаў.

У аддзеле рэдкіх кніг і рукапісаў Цэнтральнай навуковай бібліятэкі імя Якуба Коласа НАН Беларусі захоўваецца 11 экзэмпляраў сямі выданняў друкарні Мамонічаў.

У 1575 г. выйшла ў свет першая кніга — *Евангелле напастольнае*, напісаная на царкоўнаславянскай мове. У пасляслоўі да яе П. Мсціславец пісаў, што сумняваўся ў сваіх сілах, «бохся начати» друкаваць «сию святую кнігу», але «аще и един талант вверен будет кто, не лениится подобает, но прилежно делати». Сапраўды, *Евангелле* атрымалася арыгінальным і прыгожым, стала ўзорам для наступных выданняў. У 1576 г. выйшаў так званы *Псалтыр з чырвонымі кропкамі*. Абодва гэтыя выданні П. Мсціслаўца надрукаваны буйным прыгожым шрыфтам на якаснай паперы з шырокімі палямі. Застаўкі падобныя да заставак Івана Фёдарова, толькі выкананыя чорным штырхом на белым фоне, што нагадвае беларусыя народныя арнаменты. З элементамі беларускіх мініячур, хаця і ў заходне-еўрапейскім стылі, выкананы і гравюры-ілюстрацыі з выявамі Мацвея, Марка, Лукі, Іаана. Гэта першыя выявы евангелістаў у беларускіх старадруках.

Цікавым падаецца асобнік *Псалтыра* 1576 г., які захоўваецца ў фондзе ЦНБ НАН Беларусі. Раней кніга знаходзілася ў бібліятэцы Маскоўскай духоўнай акадэміі, а да гэтага — у Маскоўскай сінадальнай бібліятэцы, пра што сведчаць штамп і ярлык на асобніку. Дарэчы, экзэмпляр не захаваны цалкам. Да нас ён дайшоў у такім выглядзе: пачатак і канец рукапісныя, а ў сярэдзіне кнігі — фрагменты арыгінальнага тэксту,

наклееныя на паперу больш позняга часу. Замест гравюры «Цар Давід», якая не захавалася, прыплецена мініяцюра на той жа сюжэт, намалёваная чорнай тушшу і акварэльнымі фарбамі. Выява на мініяцюры нагадвае вобраз легендарнага аўтара псалмоў з ілюстрацыі Пятра Мсціслаўца, але выканана яна ў спрошчанай форме. Цар Давід тут больш падобны да цара з народных казак.

Евангелле напастольнае 1575 г. прадстаўлена ў кнігазборы акадэмічнай бібліятэкі двума экзэмплярамі. У адным захаваліся ўсе гравюры, у другім страчаныя гравюры з выявай Іаана. На апошнім асобніку стаіць штамп: «Собственное собрание старопечатных и рукописных книг Стефана Фёдоровича Севастьянова». Патомныя стараабраднікі Стэфан Севасцянаў (1872 — 1944) і яго сын Міхаіл (1928 — 2006) жылі ў Растове-на-Доне, былі знаўцамі і калекцыянерамі старадрукаваных і рукапісных кніг. Некаторыя выданні з іх значнага кнігазбору ЦНБ НАН Беларусі набылі ў 1973 — 1992 гг. у Міхаіла Севасцянава.

Пасля выдання *Евангелля*, *Часаслоўца* і *Псалтыра* Пётр Мсціславец быў вымушаны пакінуць друкарню. Ён застаўся ў гісторыі нацыянальнай культуры як таленавіты майстар, стваральнік самабытнай школы гравюры.

Кузьма і Лука Мамонічы былі спрытнымі прадпрыемальнікамі, іх вельмі цікавіў збыт кніг. Дзякуючы сваёй умелай «палітыцы» яны неаднаразова атрымлівалі каралеўскія прывілеі на права выпускаць рэлігійныя і свецкія выданні, прадаваць іх унутры краіны і бясплошліна вывозіць за мяжу. Але найбольш значным у дзейнасці Мамонічаў было друкаванне важкіх дзяржаўных дакументаў: *Трыбунала* 1586 г. і *Статута Вялікага Княства Літоўскага* (1-е выданне — 1588 г.).

У кнігазборы ЦНБ НАН Беларусі знаходзіцца польскамоўнае перавыданне *Статута* 1619 г. У ім змешчаны дзве арыгінальныя гравюры: схема генеалагічнага дрэва чалавека і выява, магчыма, Люблінскага сейма (захаваны толькі фрагмент), дарэчы, гэта

адна з першых кніжных гравюр на гістарычную тэму. На асобніку знаходзіцца штамп: «Bibliothèque S. M. Goldstein. St. Peterbourg». Сальвян Маўрыкіевіч Гальдштэйн з 1888 г. выкладаў у Імператарскім археалагічным інстытуце, быў скарбным яўрэйскага гісторыка-этнаграфічнага таварыства, супрацоўнічаў у Яўрэйскай энцыклапедыі і ўсё жыццё збіраў кнігі. У 1926 г. яго кнігазбор набыла Беларуская дзяржаўная бібліятэка (цяпер Нацыянальная бібліятэка Рэспублікі Беларусь), пэўна, там *Statut* знаходзіўся да вайны. Як вядома, у час акупацыі Мінска частка кніг з дзяржаўных бібліятэк была вывезена ў Германію, а па заканчэнні вайны некаторыя з іх былі вернуты. Тады, відаць, асобнік трапіў у запаснікі Урадавай бібліятэкі БССР (цяпер Прэзідэнцкая бібліятэка Рэспублікі Беларусь), а пазней разам з іншымі кнігамі быў перададзены аддзелу рэдкіх кніг і рукапісаў Цэнтральнай навуковай бібліятэкі НАН Беларусі.

З 1582 па 1601 гг. друкарня Мамонічаў ужо не мела такіх выдатных майстроў, як П. Мсціславец, таму якасць выданняў пайшла на спад. Гэты перыяд у калекцыі акадэмічнай бібліятэкі прадстаўлены выданнямі *Евангелля вучыцельнага* 1595 г., *Апостала* (3-е выд.) пасля 1595 г. і *Евангелля напастольнага* 1600 г.

Евангелле вучыцельнае 1595 г. уяўляе сабой перадрук *Заблудайскага Евангелля* 1569 г., ад якога адрозніваецца толькі тыгульным аркушам і прадмовай. Існуе два выданні *Евангелля* 1595 г. (адно з нумарацыяй аркушаў, другое — без), абодва ёсць у кнігазборы бібліятэкі. Як вядома, амаль ва ўсіх экзэмплярах *Евангелля* 1595 г. былі знішчаны аркушы з тытулам і прадмовай, што рабілася для таго, каб выдаць гэтую кнігу за больш ранняе *Заблудайскае Евангелле* 1569 г. У нашых асобніках першыя аркушы таксама адсутнічаюць.

Разам з *Евангеллем* і *Псалтыром* вялікай папулярнасцю ў хрысціян карыстаўся *Апостал*. Яго ў 1590-я гады Мамонічы выдавалі тры разы. У кнігазборы ЦНБ НАН Беларусі захоўваюцца два экзэмпляры трэцяга выдання. Асобнікі

Евангелле напастольнае. Вільня, 1575 г.

вылучаюцца разнастайнымі арнаментальнымі ўпрыгожваннямі: застаўкі ідуць амаль адна за адной, на асобных аркушах — па дзве плечы канцоўкі (гэта апрача ініцыялаў і інш.). На апошнім аркушы кнігі павінен быў змяшчацца тэкст каралеўскага прывілея («*Апостал з прывілеем*»). На жаль, у нашых асобніках прывілей не захаваны.

У 1600 г. (у ліпені і ў жніўні) Мамонічы ў чарговы раз выдалі *Евангелле напастольнае*, да якога былі зроблены копіі з гравюр Пятра Мсціслаўца. У калекцыі бібліятэкі знаходзіцца жнівеньскае, так званае *Евангелле з сігнатурамі*. Напрыканцы існавання друкарні, ужо пры Лявону Мамонічу, былі надрукаваны *Трыёды каляровыя* і *Трыёды посныя* 1609 г., якія прызначаліся на продаж у Маскву. Два экзэмпляры *Трыёды посныя* захоўваюцца ў бібліятэцы ЦНБ НАН Беларусі. Гэта перадрук маскоўскай *Трыёды* 1589 г., аднак у ім адсутнічаюць «Жыццё Марыі Егіпецкай» і «Аповесць аб нашэцці персаў на Царград». У адным з экзэмпляраў нейкі «Константин Кірыяков» (відавочна, стараабрадец) не згадзіўся з такім няпоўным варыянтам і ўласнаручна ўпісаў важкія для яго раздзелы, аздобіўшы тэкст сваімі немудрагелістымі застаўкамі і канцоўкамі.

Да апошняга перыяду дзейнасці друкарні адносіцца і польскамоўнае перавыданне *Статута* 1619 г. З другой паловы 20-х гадоў XVII стагоддзя друкарня пераходзіць да базыльян.

Узгаданыя кнігі дайшлі да нас у пераплётах больш позняга часу, бо нумарацыя і ранейшыя рукапісныя запісы на іх часткова зрэзаныя. Каштоўную інфармацыю паведамляюць рукапісныя запісы, пакінутыя на кніжных старонках.

Яны захавалі імёны былых уладальнікаў і чытачоў, якія жылі ў XVII — XIX стст. Некаторыя кнігі пераходзілі ад аднаго ўладальніка да другога і падпісваліся некалькі разоў. Самая вялікая колькасць запісаў зроблена на *Апостале*.

Старадрукі перадавалі дзецям у якасці бацькоўскага блашчэння: «Отеческое благословение Агапита Бусуркина книгою, книга *Триоты постаныя* принадлежит Ефиму Бусуркину. 1864». Кнігі ўкладалі ў царкву для адпушчэння грахоў і памінання, такім чынам уладальнікі кніг клапаціліся пра сваю душу: «Слезно вас, братия моя возлюбленная, прошу... помянуть... раба божия Михаила». На іх старонках указвалі даты нараджэння і смерці сваякоў: «Переставилась раба божия Наталья Кондратьевна месеца марта во 2-рый день 1845 года». Пра кошт выданняў паведамляюць наступныя запісы: «Сея книга стоит 26 руб; Сия книга... куплена за золотых десять...».

Нарэшце, пра вялікую духоўную каштоўнасць кнігі і вялікай значнасці чытання Свяшчэннага пісання сведчыць заключны наказ ва ўкладным запісе канца XVI — пачатку XVII ст.: «А Евангелие сие прочитай со страхом и с трепетом, и с великим бжежением, як пред самым Христом и Богом предстоиш».

17 красавіка ў Музеі кнігі Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі адкрылася выстаўка «Надрукавана ў доме Мамонічаў», дзе дэманструюцца кнігі з фондаў дзвюх буйнейшых бібліятэк дзяржавы — НББ і ЦНБ НАН Беларусі. Экзэмпляры акадэмічнай бібліятэкі можна пабачыць і на віртуальнай выстаўцы «К 440-летию типографии Мамоничей», прадстаўленай на сайце бібліятэкі: libarts.basnet.by.

Алена ЦІТАВЕЦ